

Wat vragen de opgaven van morgen voor het vakgebied van vandaag?

De derde revolutie van de openbare ruimte: een uitdagende ontwerpopgave!

Slimmer omgaan met geplande investeringen in de openbare ruimte verandert het vakgebied voor ontwerpers. Klimaatadaptatie, energietransitie, woningbouw en vervangingsopgaven vragen om een integrale aanpak. Gemeenten moeten leren programmeren over afdelingen heen, waarbij ontwerpers de cruciale schakel vormen. De gemeente Leiden en platform ISOR laten zien hoe dat kan.

In grote lijnen ondergaat de openbare ruimte in steden op dit moment een derde revolutie. Deze laatste revolutie is geen abrupte omwenteling, maar een veelzijdige, ‘fluwelen’ revolutie. Gemeenten worden geconfronteerd met een stapeling van trends: de afnemende dominantie van de auto, de groeiende behoefte aan ruimte voor ontmoeting en beweging, de urgentie van klimaatadaptatie en biodiversiteit... én een grootschalige vervangingsoperatie van ondergrondse infrastructuur zoals riolering en leidingen.

‘Het gaat niet om één thema,’ zegt Bart Stoffels van platform Integrale Samenwerking in de Openbare Ruimte (ISOR). ‘Het gaat om het slim combineren van investeringen in geld, tijd en ruimte. Alleen dan kunnen we onze steden leefbaar en toekomstbestendig houden.’

Het interbestuurlijk en interdisciplinair platform ISOR wil gemeenten ertoe bewegen zich samen in te zetten voor een praktisch haalbare transitieaanpak. Op zowel strategisch, tactisch als operationeel niveau, vanuit verschillende vakdisciplines. Hiervoor werken

alle partners aan de ontwikkeling en het gebruik van instrumenten en methoden die integraal samenwerken bevorderen, actoren in de openbare ruimte verbinden en bijdragen aan meer regie. Bij deze coalitie zijn meer dan 20 gemeenten aangesloten, waaronder Leiden.

Hoe we hier kwamen

Om de aanloop naar deze nieuwste revolutie beter te begrijpen, helpt het om naar de voorgaande revoluties te kijken. De eerste revolutie in de openbare ruimte speelde zich af van het eind van de 19e eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog. Overbevolking en slechte hygiëne brachten toen beweging in de stad: aandacht voor gezondheid, ruimte, groen en betaalbare huisvesting leidde tot de Garden Cities, die nog altijd geliefd zijn. De komst van riolering in Nederland kan gezien worden als de grootste bijdrage aan volksgezondheid in absolute zin. Ook werden binnensteden schoner, al gebeurde dat vaak ten koste van historische grachten.

De tweede revolutie volgde na 1945, toen modernisten de stad vormgaven: strakke ordening, functiescheiding,

Bouwplaats tegenover het Leiden Centraal, kans voor efficiënte inrichting boven- en ondergronds

gestempelde woningbouw en volop ruimte voor de auto. De VINEX-golf bracht later meer menselijke maat, maar bouwde grotendeels voort op dezelfde principes: functies strikt gescheiden en de auto tot aan de voordeur. De derde revolutie breekt radicaal met deze sectorale logica en draait om het slim verbinden van opgaven en sociale waarden in de bestaande stad.

Hoe nu verder?

Voor gemeenten betekent dit dat ze hun organisatiecultuur fundamenteel moeten herzien. Waar beleid, beheer en ontwikkeling vroeger gescheiden werelden waren, dwingt de derde revolutie hen tot samenwerking. 'Het vraagt om integraal programmeren en uitvoerbare gebiedsprogramma's waarin alle betrokken disciplines samen optrekken,' aldus Tjinta Versteegen, strategisch ontwerper openbare ruimte bij de gemeente Leiden.

Maar dat is geen eenvoudige opgave. Gemeentelijke organisaties zijn vaak efficiënt binnen hun sectorale kolommen, maar star als het gaat om verbindend, integraal samenwerken. Beleidsmakers, verkeerskundigen en

planologen zitten doorgaans bij stedelijke ontwikkeling, terwijl beheerders vooral toetsten. Hierdoor kwamen ontwerpers vaak in een spagaat tussen visie en haalbaarheid, terwijl bewoners slechts beperkt inspraak hadden binnen sectorale kaders. Het vraagt dus om een fundamentele cultuurverandering: investeren in samenwerking, integraal programmeren en meer tijd nemen voor voorbereiding. 'Alleen dan,' zegt Stoffels, 'kunnen we de beperkte ruimte en middelen optimaal benutten.'

Beheer en ontwikkeling versmelten

Een belangrijk kenmerk van de derde revolutie is dat beheer en ontwikkeling steeds meer in elkaar schuiven. Een duidelijk voorbeeld hiervan is rioolvervanging. Vooral in laag-Nederland staan steden voor een grote golf aan vervangingsopgaven in wijken uit de jaren '60-'80. 'Een rioolvervanging is fysiek ingrijpen en biedt dus kansen om van gevel tot gevel te herinrichten,' legt Versteegen uit. Maar andere assets, zoals wegverharding of drinkwaterleidingen, zijn in diezelfde wijken misschien nog niet afgeschreven. Bovendien kent de energietran-

sitie weer een eigen geldstroom. Het integreren van al deze investeringen is in de praktijk buitengewoon complex.

Daar komt bij dat binnenstedelijke bouwlocaties extra druk leggen op de openbare ruimte. Ze maken integrale gebiedsaanpak noodzakelijk, maar bieden tegelijk kansen om waarde toe te voegen, juist door beheer en ontwikkeling te koppelen.

Leiden als praktijkvoorbeeld

Leiden laat zien hoe het kan. Hier kwamen de eerste stappen niet vanuit beleid, maar vanuit beheer. 'Beheerders zagen dat zij substantieel konden bijdragen aan urgente opgaven in de stad,' vertelt Versteegen. Inmiddels worden opgaven voor de openbare ruimte in Leiden integraal opgepakt, vaak getriggerd door rioolvervanging. 'Vanaf het begin zitten beheerders, techneuten, ontwerpers en beleidsmakers samen aan tafel. Planningen en budgetten worden afgestemd en er wordt integraal ontworpen vanuit het besef dat alles met elkaar samenhangt.'

Op deze manier zijn in Leiden al meerdere wijken volledig heringericht. De wijken zijn klimaatadaptief, vergroend

Ruimte voor groen in de binnenstad van Leiden

en ecologisch waardevoller geworden. Ondergrondse investeringen zijn slim gecombineerd met bovengrondse verbeteringen, en bewoners hebben actief meegedacht. Dit participatieproces levert niet alleen draagvlak op, maar ook betere ontwerpen die aansluiten bij de wijk.

Ontwerper als verbinder

De rol van de ontwerper is cruciaal in deze nieuwe manier van werken. 'De ruimte in de stad wordt steeds beperkter, het leggen van de puzzel steeds moeilijker,' zegt Stoffels. Ontwerpers zijn bij uitstek geschikt om de dilemma's zichtbaar te maken en creatieve oplossingen aan te dragen. Ze helpen bijvoorbeeld ambities voor klimaatadaptatie en ecologie meetbaar te maken of te laten zien hoe parkeren anders kan worden georganiseerd, zodat ruimte vrijkomt voor groen en ontmoeting.

Daarnaast vraagt de derde revolutie om ontwerpers die openstaan voor samenwerking, niet alleen met andere disciplines maar ook met bewoners.

'Dit kost tijd,' benadrukt Versteegen. 'Ook in Leiden is dit niet over één nacht ijs gegaan. Maar het zorgt voor oplossingen die gedragen worden door de stad.'

Binnen het vakgebied zelf is samenwerking net zo belangrijk. Waar de een werkt aan stadsbrede toekomstvisies, werkt de ander letterlijk op stoepniveaugeliveau. Al deze schaalniveaus zijn nodig én moeten beter verbonden worden. Ontwerpers moeten leren gebruik te maken van elkaars kennis: van visievormers tot detaillisten en technisch ontwerpers.

ISOR: leren van de praktijk

Om deze integrale manier van werken te versnellen, is Leiden aangesloten bij platform ISOR, samen met zo'n twintig andere gemeenten. De missie van ISOR is helder: zorgen dat gemeenten leren van bewezen praktijkervaringen. 'We hebben geen tijd te verliezen,' besluit Versteegen. 'De derde revolutie is al begonnen. Nu is het aan gemeenten, ontwerpers en beheerders om er samen een succes van te maken.'

Over de auteurs

Tjinta Versteegen is dertig jaar werkzaam binnen de stedenbouw, waarvan de laatste tien jaar bij de gemeente Leiden. Hier is zij vanaf de start betrokken bij de integrale wijkvernieuwing als strategisch ontwerper openbare ruimte.

Bart Stoffels, tevens opgeleid als stedenbouwkundige, werkt als regisseur voor platform ISOR (Integraal Samenwerken Openbare Ruimte).